

Timothy Snyder

TYRANIE

20 lekcí z 20. století

PASEKA / PROSTOR

TYRANIE

PŘELOŽIL MARTIN POKORNÝ

ON TYRANNY: Twenty Lessons from the Twentieth Century

Copyright © 2017 by Timothy Snyder

All rights reserved.

First published in the United States by Tim Duggan Books, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York.

Translation © Martin Pokorný, 2017

Cover photo © Hans H. Bjørstad, 2017

ISBN 978-80-7432-838-1 (Nakladatelství Paseka)

ISBN 978-80-7260-359-6 (PROSTOR)

The background of the book cover is a black and white photograph of several large, rectangular concrete blocks stacked together. The blocks are arranged in a way that creates a sense of depth and perspective, with some blocks in the foreground and others receding into the background. The lighting is dramatic, highlighting the edges and surfaces of the blocks.

Timothy Snyder

TYRANIE

20 lekcí z 20. století

PASEKA / PROSTOR

Nechat se podvést – to v politice neomlouvá.

Leszek Kołakowski

1	Nepodřizuj se předem _____	10
2	Ochraňuj instituce a braň je _____	16
3	Varuj se státu jedné strany _____	20
4	Přijmi zodpovědnost za podobu světa _____	26
5	Pamatuj na profesní etiku _____	32
6	Střež se milic _____	36
7	Pokud musíš nosit zbraň, používej ji s rozmyslem _____	40
8	Vykroč z řady _____	44
9	Nepoužívej fráze, přemýšlej o tom, co říkáš _____	52
10	Věř v pravdu _____	58
11	Hledej, pátrej, analyzuj _____	64
12	Dívej se cizím lidem do očí a neváhej s nimi prohodit pár slov _____	72
13	Nezapomínej, že politika je tělesná a únik před tyraníí vyžaduje pohyb _____	74
14	Chraň si soukromí _____	78
15	Přispívej na dobrou věc _____	82
16	Uč se od svých bližních v jiných zemích _____	86
17	Pozor na nebezpečná slova _____	90
18	Když nastane, co bylo nemyslitelné, zachovej klid _____	94
19	Miluj svoji vlast _____	102
20	Měj odvahu _____	106

Prolog

Historie a tyranie

Historie se sice nikdy neopakuje, ale skýtá nám poučení. Když američtí otcové-zakladatelé diskutovali o Ústavě Spojených států, poučili se z historie, kterou znali. Zneklidňovala je možnost, že se demokratická republika, kterou hodlali založit, zhroutí, a zamýšleli se nad úpadkem starověkých demokracií a republik, který vedl ke vzniku oligarchií a císařství. Znali Aristotelovo varování, že společenské rozdíly s sebou nesou nestabilitu, i Platónovo mínění, že demagogové se domáhají tyranské moci zneužíváním svobody slova. Ustanovením, že základem demokratické republiky má být jednak dodržování práva, jednak systém brzd a protivaň (*checks and balances*), se otcové-zakladatelé snažili zabránit nástupu onoho zla, které ve shodě s antickými filozofy nazývali „tyranie“. Tím mínili stav, kdy na sebe jedinec nebo skupina strhnou moc anebo momentální držitelé moci pro vlastní prospěch obcházejí ustanovení zákona. Následná politická diskuse ve Spojených státech se z podstatné části týkala tyranie v americké společnosti, například tyranie nad otroky a nad ženami.

Západní tradice proto velí: pokud se zdá, že je naše politické uspořádání ohroženo, zamysli se nad dějinami. Pokud na nás doléhají obavy, že americkému experimentu v současnosti hrozí pád do tyranie, následujme příklad otců-zakladatelů a zamysleme se nad dějinami jiných demokracií a republik. Dobrá zpráva je, že se nemusíme omezovat na antické Řecko a Řím: můžeme čerpat z příkladů, které nám jsou časově bližší a snadněji porovnatelné. Špatná zpráva je, že i dějiny moderních demokracií jsou dějinami úpadku a rozkladu. Od chvíle, kdy americké kolonie vyhlásily nezávislost na britské monarchii, již zakladatelská generace považovala za „tyranskou“, prošla Evropa třemi nejvýznamnějšími fázemi demokratického rozmachu: po skončení první světové války v roce 1918, po skončení druhé světové války v roce 1945 a po pádu komunismu v roce 1989. Mnohé demokracie, jež na těchto historických křižovatkách vznikly, se následně zhroutily – za okolností, které v podstatných rysech připomínají současnou situaci.

Historie nám může přiblížit, co je časově vzdálené, a může být zdrojem varování. Ve druhé polovině 19. století – stejně jako ve druhé polovině 20. století – došlo k expanzi globálního obchodu

a ta vyvolala dalekosáhlá očekávání nastávajícího pokroku. Počátkem 20. století nastala shodná situace jako počátkem 21. století a tyto naděje se střetly s novými koncepcemi politiky mas: demagogické strany a jejich předáci se začali vydávat za přímé reprezentanty vůle lidu. Evropské demokracie se zhroutily, jejich místo obsadilo pravicové autoritářství a fašismus dvacátých a třicátých let. Roku 1922 vznikl komunistický Sovětský svaz a ve čtyřicátých letech přenesl svůj organizační model i do značné části Evropy. Evropské moderní dějiny dokazují, že se společnosti mnohdy rozpadnou, demokracie zhroutí, etické zásady selhávají a obyčejní lidé, zbraň v ruce, najednou stojí nad hromadnými hroby. Bude nám ku prospěchu pochopit proč.

Fašismus i komunismus podávaly odpověď na globalizaci, to jest na skutečné i domnělé rozdíly v bohatství, které s sebou nesla, a na zdánlivou neschopnost demokracií je překonat. Fašisté zavrhli rozum, oslavovali vůli a namísto objektivní pravdy hlásali mýtus formulovaný vůdci, kteří se pasovali na tribuny lidu. Komplexnímu procesu globalizace vtiskli takřka hmatatelnou podobu a tvrdili, že nastalé problémy jsou výsledkem protinárodního spiknutí. Fašisté vládli jen po jednu dvě

generace a zanechali po sobě intelektuální dědictví, jehož závažnost pro dnešek neustále vzrůstá. Komunisté vládli déle: v Sovětském svazu skoro sedmdesát let, ve valné části východní Evropy přes čtyřicet let. Usilovali o vládu disciplinované stranické elity, jejíž úsudek je nezpochybnitelný a podle neměnných historických zákonů dovede společnost k zaručené lepší budoucnosti.

Je lákavé věřit, že demokratické zázemí, o které se dnes můžeme opřít, nás před podobnými hrozbami automaticky ochrání. Je to ale scestný názor. Naše tradice nás naopak vyzývá učit se z dějin, pochopit, odkud tyranie v hloubi pramení, a uvážit, jak je na ni potřeba reagovat. Nejsme o nic moudřejší než Evropané 20. století, kterým se demokracie přímo před očima proměnila ve fašismus, nacismus či komunismus. Naše jediná výhoda tkví v tom, že se z jejich zkušenosti můžeme poučit. A právě současnost k tomu dává vhodnou příležitost.

Předkládám zde dvacet poučení z 20. století, vztažených k současné situaci.

1

Nepodřizuj se předem.

Autoritářský režim si většinu své moci ani nemusí vynucovat: získá ji samovolně. Lidé uvažují, co po nich nejspíš bude represivnější vláda chtít, a pak se podle toho dobrovolně chovají, aniž by jim to kdokoli přikazoval. Občan, který se takto přizpůsobí, dává stávající moci najevo, čeho může do budoucna dosáhnout.

Předem projevovaná poslušnost je zdrojem politické tragédie. Vládcové možná zprvu ani nevědí, že jsou občané ochotni vzdát se té či oné hodnoty, porušit ten či onen princip. Nový režim mnohdy nedisponuje přímými prostředky, jak počínání občanů ovlivnit. Vývoj, který nastal v Německu po volbách v roce 1932, kdy Adolf Hitler získal příležitost utvořit vládu, a v Československu po volbách v roce 1946, jež vedly k vítězství komunistů, závisel na předem dané poslušnosti. V obou případech nabídl dostatečný počet lidí novým předákům své služby, a nacisté i komunisté si tak uvědomili, že mohou bez otálení přejít k úplné změně režimu. První bezděčné projevy povolnosti už pak nebylo možné zvrátit.

Adolf Hitler, poté co upevnil svou vnitropolitickou pozici v Německu, začal počátkem roku 1938 vyhrožovat anexí sousedního Rakouska. Rakouský kancléř se mu nakonec podvolil – a tím, co následně rozhodlo o osudu rakouských Židů, byla okamžitá a nevynucená poslušnost Rakušanů. Rakouští nacisté začali houfovat Židy, nutili je drhnout ulice a odstraňovat z dlažby symboly nezávislého Rakouska – ovšem rozhodující přitom bylo, že lidé, kteří k nacistům nepatřili, všemu jen zaujatě a pobaveně přihlíželi. Nacisté si vedli

seznamy židovského majetku a ukradli, co se dalo – a rozhodující bylo, že se k loupežím připojili lidé mimo nacistickou stranu. Jak vzpomínala politická myslitelka Hannah Arendtová: „Když německé oddíly vpadly do země a nežidovští sousedé zahájili plundrování židovských domácností, začali rakouští Židé páchat sebevraždy.“

Nevynucená poslušnost, kterou Rakušané v březnu 1938 předvedli, ukázala nejvyššímu nacistickému vedení, jaké má možnosti. V srpnu téhož roku založil Adolf Eichmann ve Vídni Ústřednu pro židovské vystěhovalce a v listopadu němečtí nacisté po vzoru rakouského března zorganizovali celostátní pogrom, dnes známý pod označením křišťálová noc.

Když Německo v roce 1941 vpadlo do Sovětského svazu, chopily se iniciativy oddíly SS, a aniž by k tomu měly rozkazy, začaly vymýšlet metody hromadného vybíjení. Odhadly, co si asi nadřízení přejí, a předvedly, jaké jsou možnosti. Byly dalekosáhlejší, než si Hitler do té doby myslel.

Na úplném počátku spočívá předjímací poslušnost v tom, že se lidé instinktivně a bez uvažování přizpůsobí nové situaci. Je to výhradně německé

počinání? Americký psycholog Stanley Milgram se při zkoumání nacistických krutostí rozhodl dokázat, že existuje autoritářská osobnost jakožto typ, který vysvětluje, proč se Němci zachovali tak, jak se zachovali. K ověření své hypotézy vymyslel experiment. Nedostal ale povolení provést jej v Německu, a proto jej v roce 1961 – přibližně v téže době, kdy Adolf Eichmann stanul před jeruzalémským soudem pro svůj podíl na nacistickém vyvražďování Židů – uskutečnil v budově Yaleovy univerzity.

Pokusným osobám – zčásti šlo o univerzitní studenty, zčásti o lidi z okolí – Milgram řekl, že společně provedou experiment zkoumající lidskou učenlivost a budou druhé skupině účastníků dávat elektrický šok. Skutečnost ale byla taková, že lidé usazení za skleněnou stěnou a napojení na dráty byli s Milgramem dohodnutí a elektrické šoky jen předstírali. Když účastníci testu začali zdánlivě způsobovat elektrické šoky jedincům podrobovaným domnělému testu učenlivosti, odhalil se jim hrozný výjev: lidé, které do té doby vůbec neznali a nic proti nim neměli, naoko procházeli strašlivým utrpením, při kterém bušili do skla a naříkali, že je bolí srdce. Přesto většina testovaných dodržela Milgramovy pokyny a dál

vyvolávala ještě větší domnělé šoky, až to nakonec vypadalo, že oběti zemřely. Ani jedinci, kteří nedospěli až ke zdánlivému zabití svých bližních, se před odchodem nezeptali na zdravotní stav účastníků za stěnou.

Milgram pochopil, jak snadno se lidé v neznámém prostředí podvolí novým pravidlům. Pokud k tomu od nových držitelů moci dostanou autoritativní pokyn, projeví pozoruhodnou ochotu ublížit druhým nebo je ve službě nějakému novému cíli třeba i zabít. „Odhallil jsem tak ohromnou míru poslušnosti,“ vzpomínal Milgram, „že mi vůbec nepřipadalo nutné přesouvat experiment do Německa.“